

FILOLÓGIA

ADY-VERSEK NÉMET ÚJRAKÖLTÉSE 1908–1919¹

Őnálló német nyelvű Ady-kötet a költő életében nem jelent meg, antológia ellenben, amelyekben Ady-vers is található, összesen hat.² Lipsének jutott az a dicsőség, hogy a magyarországi és ausztriai könyvkiadást, sőt a sajtót is megelőzve helyet adott egy antológiában három Ady-versnek. Mind a három Horvát Henrik fordítása.³ Közülük egy belekerült abba a legújabb német nyelvű Ady-válogatásba is, amely

¹ Munkámban nem használom a régebben általánosan elfogadott *műfordítás* szót. Azoknak a véleményét osztom, akik szerint verset nem lehet másik verssé „fordítani”, hanem „csak” egy másik nyelven újraalkotni. Ezért – nem tagadva a határesetek lehetőségét – jogosultnak érzem a verses „fordítás” terminológiai elkülönítését a prózaitól, az utóbbi számára engedve át a *műfordítás* elnevezést. Az ún. nyersfordítás alapján dolgozó költőknél értelmetlen is lenne az ő „műfordításuk”-ról beszélni, hiszen a fordítás munkáját nem ők végzik el. A németeknek van egy nagyon jó szavuk a versek más nyelvű újraalkotására, ma már szinte kizárólag ezt használják: *Nachdichtung* és maga az alkotó a *Nachdichter*. Az *Übersetzung* és *Übersetzer* szó használata a próza-fordításra korlátozódott. Kézenfekvő lenne a magyarban is az *utánköltés* és az *utánköltő* szó bevezetése. Nyelvünkben azonban az összetétel első tagja értékcsökkentő mellékjelentést is hordoz. Hasonlóan „meghamisítás” mellékjelentése lehet az *átköltés* szónak is. Legjobb talán az itt használt *újra-költés*, de nem mindig érzem ezt sem helyénvalónak: inkább a folyamatot jelöli, mint az eredményt.

² Tanulmányom megírásához kiindulópontnak használtam a Vitályos László–Orosz László: *Ady-bibliográfia 1896–1970* (Bp. 1972) c. kötetet, amelynek gazdag anyagát néhány adattal sikerült még kiegészítenem.

³ *Die Lyrik des Auslandes in neuerer Zeit*. Herausgegeben von Hans Bethge. Leipzig, 1908. Max Hesses Verlag. A 373–387.: Ungarn. A három Ady-vers Horvát átköltésében: *Im Herbst (Három őszi könnyű-csepp)* 373.; *Herbst (Elillant évek szőlőhegyén)* 373–374.; *Die weiße Frau (A vár fehér asszonya)* 374.

1977-ben jelent meg Budapesten.⁴ (Horvát Henrik, a német költőként is fellépő egykori nagyváradi tanár sokszor szerepelt Heinrich néven is az akkori helytelen szokásnak megfelelően,⁵ így pl. a szóban forgó Hans Bethge-féle antológiában, Horvát 1918-i önálló kötetében és nyomukban az 1977-i gyűjteményben is.) Ez az 1908-i válogatás a világ költészetének újabb értékeit akarta bemutatni. A magyar líra néhány nagyságáról eléggé késve adott hírt, illetve azt a látszatot kelthette, hogy hasonló értékű újabb kötőink nincsenek. A bemutatott tizenegy magyar költő közül ugyanis három már a múlt században elhunyt: az öt verssel is szereplő Alexander (azaz Sándor) Petőfi, a három verssel felvett Johann (János) Vajda és Eugen (Jenő) Komjáthy, aki egy verssel jutott be az antológiába. Kétségtelenül mindhárman képviselhetik (akár több verssel is) a magyar költészetet egy európai költői antológiában, de 1908-ban már nem mint az újabb idők reprezentánsai. A többi hét magyar költő között találjuk négy verssel a már idős Kiss Józsefet (Josef néven) s folyóiratának, A Hétnék kisebb költői közül egy verssel Szalay Fruzsínát. Az Adynál egy évtizeddel idősebbeket Palágyi Lajos képviseli (Ludwigként) két verssel, végül Ady nemzedékét Szilágyi Géza (ezt a nevet nem tudták „lefordítani”) két és Kosztolányi Dezső (Desider) egy költeménnyel. Tulajdonképpen az utóbbi három jelenti 1908-ban Ady mellett az „újabb idők” magyar költészetét a kötetben szereplők közül. Találunk azután még egy nevet: Fátyol, amelyet ma már nem tart számon sem az irodalmi lexikon, sem az álnév-lexikon.

A kiválasztás és a múlt felé való eltolódás egy magyar válogató vagy ajánló (valószínűleg Horvát Henrik) felfogását tükrözi. Hibáitól elte-

⁴Endre Ady: *Gedichte*. Auswahl zum 100. Geburtstag des Dichters. Eingeleitet von László Bóka. Nachdichtungen von Annemarie Bostroem, Géza Engl, Franz Fühmann, Heinrich Horváth, Heinz Kahlau, Martin Remané, Ernst Waldinger. Bp. 1977. – Horvát átköltésében a *Három őszi könnycsepp* változatlanul, de *Drei Herbsttränen*, nem pedig *Im Herbst* címmel a 38.

⁵E szokásnak hódoltak, sőt elől is jártak benne a magyarországi német kiadványok egészen a felszabadulásig: mindenkinek „németesítették” az utónevét. Ma már – szerencsére – nem szokták „lefordítani” a magyar költők és írók nevét németre. Idegen szövegben is csak a sorrendet cseréljük meg ma (félreértések elkerülése végett), azaz a német (és európai) szokásnak megfelelően a magyar utónévből előnevet csinálunk, de minden változtatás nélkül. – A *Magyar irodalmi lexikon* (I–III. Bp. 1963–1965) első kötetében (472. p.) Horváth Henrik található, de másutt az általa is használt *h* nélküli családnév olvasható. Minthogy a folyóiratokban, antológiákban is így nyomtatták a nevét, én is ezt a *h* nélküli formát használom.

kintve – ha jól meggondoljuk – nagyon nagy dolognak kell tartanunk, hogy az *Új versekkel* 1906-ban Dévénynél „betörő” Ady egy lipcsei világirodalmi antológiában már 1908-ban helyet kapott.

*

A sajtóban csak Hans Bethge antológiája után tűnt fel német nyelven öt új Ady-utánköltés, éspedig ezúttal Magyarországon, a Pester Lloyd 1909. ápr. 11-i számában, Ady egyik prózai írásával együtt.⁶ A versek Verax álnevű fordítója Vészi József, Ady tehetségének egyik első felismerője és méltányolója.⁷

Az öt utánköltés mindjárt 1909-ben eredményt hozott Ady külföldi népszerűsítésében – legalábbis itthonról nézve. Berlin újságíróinak ünnepségén – mint a Független Magyarország lelkendező híradásából megtudjuk – mintegy tizenötezer főnyi közönség előtt zajló „dús program” keretében hangversenyt is rendeztek, amelynek a műsorát „Berlin legelőkelőbb művészei szolgáltatták”. (Arról hallgat a tudósítás, hogy a műsornak ezen a részén hányan vettek részt a hagyományosnak mondott néppünnevény résztvevői közül.) „A hangverseny egyik fényessége Beregi Oszkár szavalata volt, aki Ady Endre néhány versét adta elő Vészi József fordításában.” A közönség – a magyar lap szerint – zajos tapsal fogadta költőnk műveit. A cikkíró kiemeli, hogy „Beregi Oszkár finoman árnyékolta előadóművészetén keresztül” ezúttal először jutottak Ady versei az átköltések segítségével idegen hallgatóság elé, „és azt tüstént meg is hódították”. A siker, mondom, csak a Független Magyarország felől nézve volt ilyen fényes. Úgy tűnik, hogy berlini szemmel kevésbé lehetett hódító Beregi szavalata. A Berliner Zeitungban egyáltalán nincs nyoma az ünnepségnek; a különböző egyesületek életéről,

⁶ Osterbeilage des Pester Lloyd, 39–40. A *Geistige Elephantiasis* c. cikk eredeti magyar szövegét nem ismerjük. *Ady Összes Prózai Művei* (kritikai kiadás) IX. kötetében (sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet, Bp. 1973.) németül a 318., magyar fordításban az 591. p. *Lelki megalománia* címmel.

⁷ Az öt utánköltés címe: *Mein schwarzes Roß* (Az én koporsó-paripám), *Dem Tode bin ish anverwandt* (A Halál rokona), *Das schwarze Klavier* (A fekete zongora), *Gold und Blut* (Vér és arany), *Weinen* (Sírni, sírni, sírni). A második megjelent még egyszer a *Neues Wiener Journal*-ban egy Horvát-utánköltéssel (*Herbst*) együtt (lásd a 33. jegyzetet); a harmadik és ötödik pedig a *Független Magyarországnak* (lásd a 9. sz. jegyzetet).

rendezvényeiről bőven hírt adó Vossische Zeitung azonban egy hasábot szentelt *Fata morgana* címmel „a berlini téli évad legnagyobb forgatagának”, az újságíró egyesület „pezsgő télünnepének”, amely – mint megtudjuk – már az előző évben is nagy eseménynek számított, s most is „szokatlanul pompás és költséges keretek közt” zajlott le. A népünnepély-szerű sokadalom látnivalóinak felsorolása után a résztvevő költőkről is szó esik, akik többségükben a könnyebb műfajok képviselői lehettek. Megtudjuk, hogy a „prímhegedűs” Leo Leipziger volt, „aki, mint köztudott, mindent megversel, ami útjába akad”. Felsorol még a cikk név szerint hét másik költőt (akik közül kettőről: Július Stettenheimről és Gusztav Kadelbegról egyetmás a legújabb két kötetes német írólexikonban is olvasható), majd egy „usw.” (stb.) zárja a sort. Hát ebbe a „satöbbi”-be foglalták bele a Vészi-utánköltések és a Beregi-szavalat hódító magyar sikerét is. A magyar lap szerint ezzel szemben az előadóművész „alig győzte”, hogy minden kérdésre választ adjon „a mi nagy költőnk egyénisége és poézise felől”, annyi érdeklődő német író fordult hozzá.⁸

Két héttel később újabb cikk jelent meg erről a témáról: „Adyt csak olyan ember tudja jól németre fordítani, mint Vészi József, [aki] mind a két nyelvnek mestere, mind a két nyelv szellemének fölényes, tökéletes megértője” – írták.⁹ (Ma sokan úgy látjuk, hogy helyesebb, ha inkább nyersfordítás alapján dolgozó, de feltétlenül elismert, kiemelkedő külföldi költők mutatják be a mi nagy költőinket.) A cikk közli Vészi két utánköltését is *Das schwarze Klavier (A fekete zongora)* és *Weinen (Sírni, sírni, sírni)* címmel. Érdekes Vészinek a két vers mellé csatolt és a szerkesztőség által büszkén közzétett levele. „Talán úgy volna a legérdekesebb – javasolta –, ha az eredeti szöveg mellé tennék a fordítást.” A lap örömmel megfogadta a tanácsot, s közölte a verseket mind Ady magyar, mind Vészi német szövegével. Vészi azért vélte hasznosnak a kétnyelvű közlést, mert „így kiugrik a tömérdek nehézség, amivel a fordítónak meg kellett birkóznia, ki másfelől az Ady Endre őseredeti magyar egyéniségének nyelv és ritmusbeli fajzatja is, amelynek egy idegen nyelvbe való átültetése egyike a legizgatóbb művészi feladatoknak.” (Az olvasók ebben az esetben magyarok voltak, de

⁸ *Ady-versek Berlinben*. Független Magyarország 1909. dec. 10. 292. sz. – *Fata morgana*. Zweite Beilage zur *Vossischen Zeitung* 1909. dec. 6. 571. sz. – *Lexikon deutschspr. Schriftsteller von den Anfängen bis zur Gegenwart*. 1–2. Leipzig, 1974.

⁹ *Vészi József a magyar kultúráért*. Független Magyarország, 1909. dec. 25. 17–18.

meggyőződése, hogy a kétnyelvű közlés német közönség számára is – és általában minden utánköltés esetében – hasznos, sőt az egyedül helyes eljárás lenne.)

Azért küldte ezt a versét Vészi, mert úgy érezte, hogy ezek „festenek a legjobban, a legmagyarosabban a rájuk szabtam német köntösben”. A második versről még a szigorú kritikus, Turóczi-Trostler József is elismeréssel szólt 1919-ben, erősen bírálva mellette több dilettáns fordítót: „Kívül áll e soron Ady egyik értékelője, Vészi József öt fordításával” – mondja, de hozzáteszi: „Csonkítatlan és szét nem hulló teljességében csak a Sírni, sírni, sírni interpretációja szólaltatja meg az igazi Adyt.”¹⁰

Vitatható kérdés, vajon „legmagyarosabban” kell-e hangzania egy jó német utánköltésnek, ha nem csupán azt értette ezen Vészi, amit Turóczi is elismert, hogy az újraköltésnek sikerült Adyt is jól tükröznie. Ez természetesen mindig magától értetődő követelmény az újraköltés „műfajában”. De azt hiszem, hogy csak művészi német (és nem „magyaros”) versektől várhatjuk Ady és más nagy költőink kellő külföldi elismertetését.

*

Egy év múlva újabb, Adyval is kapcsolatos berlini eseményről számolt be a Független Magyarország: hírt adott a Pan néven megalakult „irodalmi és művészeti társaságról”. „Feléje szegződik a legfrissebb, várakozásokban gazdag érdeklődés, ami könnyen érthető is – írja –, ha meggondoljuk, hogy élén Wedekind és a két Mann-fivér áll és... Paul Cassirer, a legnagyobb német művészeti vállalkozó.” A társaság „legutóbb megindult magas színvonalú folyóiratának” december 16-i számában két magyar író nevével is találkozott az olvasók. „Különösen jól esik – írta a lap –, hogy ezek egyike éppen Ady Endre, aki verseivel eddig oly keveset szerepelt a külföld szépirodalmában, pedig oly nagyon szeretnénk elbüszkélkedni vele”, hogy van egy „nagy, modern, világ-irodalmi szempontból is ritka és előkelő lyrikusunk”. A Panban megjelent utánköltés ismét Horvát Henrik verse volt, a *Weil du mich liebst* (*Mert engem szeretsz*). Horvátról megállapítja a cikkíró, hogy „már

¹⁰ Turóczi-Trostler József: *Ady és német fordítói*. Huszadik Század, 1919. aug. (Ady-szám) 118. Megjelent az *Arcok és harcok Ady körül* c. kötetben is más tanulmányokkal együtt é.n., Gaál Gábor tanulságos bevezetéséből sejtethetően kb. 1929-ben.

többször jelét adta annak, mennyi különleges odaadással fordítja a modern magyar költöket”. Szerinte „az asszonyiség meleg himnusza zeng föl a német fordításban is”. (Ezt bizonyítandó közlik is az utánköltést a Független Magyarországon.) A lelkes cikkíró reményének ad végül kifejezést, hogy ezt a fordítást „bőven fogják követni újabbak”, s Adynak a külfölddel való megismertetésében elől fog járni a Vészi József és Hatvany Lajos szerkesztésében rövidesen megjelenő Jung Ungarn című folyóirat.¹¹

*

A Jung Ungarn kezdetben csakugyan igyekezett megfelelni annak a várakozásnak, amelyet A »Pán« *magyarjai* című cikk szerzője kifejezett. Az 1911. évi januári számban mindjárt négy Ady-verset találunk Horvát Henrik utánköltésében.¹² Tudva, hogy Vészi volt a folyóirat szerkesztője, Hatvany Lajos pedig az irodalmi rovat vezetője, kissé kevesellhetjük a továbbiakban az Ady bemutatására szánt helyet. Horvát négy verse után csak egy átköltés található még a mindössze egy évig fennálló lapban, Leo Greinertől a *Meine Ernte, die Zeit* (A percek aratója).¹³

¹¹A »Pán« *magyarjai*. Ady Endre és Hatvany báró. Független Magyarország, 1910. dec. 25. 306. sz.

¹²Jung Ungarn 1911. jan. 1. sz. 77–80.: *Das ungarische Brachland* (A magyar Ugaron), *Wehklagen unter dem Lebensbaum* (Sírás az Élet-fa alatt), *Adam, wo bist du?* („Ádám, hol vagy?”), *Der Caesar mit dem Eberkopfe* (Harc a Nagyúrral).

¹³Jung Ungarn 1911. okt. 10. sz. 1132. Az évi tartalomjegyzékben csak: *Meine Ernte, die Zeit, von Leo Greiner* olvasható, de a 1132. lapon már ott van a cím alatt: „Nach Andreas Ady”, és vessző nélkül: *Meine Ernte die Zeit*. Bánóné Büky Katalin tévesen azt állítja tanulmányában (*Adatok az Ady-versek német fordításaihoz*. Studia Litteraria. A Debreceni KLTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Közleményei. Tomus V. 1967. 113–128.), hogy ez a német vers *Az Idő rostájában* utánköltése; a Jung Ungarn 132. lapjára helyezi, és a szerzőt is Geier néven szerepelteti. Átveszi ezt a tévedést szakdolgozatában (*Endre Adys Gedichte, deutschsprachige Übersetzungen* – gépiratban az ELTE Német Tanszékén –, 1970.) némi kétellyel és forrása megjelölésével Erdély Mária is, anélkül, hogy a folyóiratban utánanézett volna: „Der Übersetzer ist Leo Geier. Diese Daten kommen in der Arbeit von Frau Bánó vor, aber der ungarische Titel muß ungenau sein, das Gedicht „Az Idő rostájában” wurde nämlich erst im Jahre 1914... herausgegeben.” (I. m. 113., ill. 4–5.) – Turóczi-Trostler szerint ez a fordítás „Vészivel egy sorba tartozik... Kifogástalan nyelvi forma, de stilizált, felbontott és színeiben megfakított Ady.” (I. m. 118.)

Adyn kívül sok más költőnk és írónk bemutatására is vállalkozni akart a folyóirat. De annak a főokát, hogy nem vált Ady erőteljesebb propagátorává – azt hiszem –, nem ebben a szándékban kell keresnünk. Ez a lap a kormány szócsöve is volt, gróf Tisza István miniszterelnöknek is jelent meg benne írása, s Tisza István és Ady Endre népszerűsítése bajosan fért meg egy folyóirat lapjain. Vészi József későbbi pályafutása is bizonyítja, hogy az Adyt felfedező radikális polgári újságíró (más hasonló indulásúaktól eltérően) nem a radikalizálódás útján haladt tovább.

*

A Jung Ungarn megjelenési évének vége felé a Világ nagyobb terjedelmű cikke foglalkozott irodalmunk németországi helyzetével. A hatalmas német olvasóközönségnek nincs elég írója, a nagyszerű új magyar irodalomnak viszont, amely „Ady mellett és Ady óta van”, nincs elég olvasója – a cikkíró szerint –, de most felébredt a németek érdeklődése irodalmunk iránt. „Az alig-alig lefordított Ady Endre neve kicsinyben úgy kísért néhol, mint az ismeretlen Shakespeare a »Wilhelm Meister« első megfogalmazásának idején.” Beszél drámáink sikereiről, megtudjuk, hogy Hatvany Lajos megnyerte a kiadókat húsz magyar regényből álló sorozat kiadására. „Ez a húsz német kötet mindenképpen *eseménye* lesz a magyar irodalomnak, de sajnos, nem jelenti a legnagyobb eseményt, amely Magyarország felől érhetné a német irodalmat. Az a néhány vers, amely Horvát Henrik, Leó Greiner és Vészi József fordításában hírt adott Ady Endre felől Németországnak, nem töltheti be alakjának nagy kontúrjait. Az Ady versek nyelvi szépségükből, ritmikájuk gazdagságából, tömörségükből . . . annyit vesztenek fordításban, amennyit csak az egészen nagy versek veszíthetnek, és nem hirdetik kellő kétségbevonhatatlansággal” Ady Endre „teljes maiságát”. Az a kiadó érdemelné meg a cikk szerint „a magyar irodalom és a német közönség háláját”, amely Ady összes műveit lefordíttatná: a verseket, a novellákat és a prózai írásokat, „mert ha Ady élete, látása és világfelfogása nem lesz többé magyar titok, . . . akkor nem számít többé az, amit a fordítások elvettek tőle.” „Hatvany Lajos egyszer hálásnak mondotta magát azért – fejeződik be a cikk –, hogy Ady Endre kortársa. Háláját nem róhatja le grandiózusabban, mintha előkészít és megcsinál egy teljes német Ady-kiadást.”¹⁴

¹⁴ *Magyar írók a világpiacon*. Világ, 1911. dec. 19. 300. sz.

A lelkesen sürgetett kiadásra még tíz évig kelleit várni, de a végre megjelenő kötetnek a méretei meg sem közelíthették a Világ névtelen cikkírója szerint szükséges terjedelmet. Ady egyelőre csak szórványosan, néhány hazai lap és antológia lapjain volt német újraköltésben olvasható.

Másfél év múlva ismét hosszabb cikkben foglalkozott a Világ a magyar irodalom külföldi fogadtatásával. Az Alfred Kerrel folytatott interjúból kiderül, hogy Kerr olvasta Ady néhány versét németül. „Ötöt-hatot mindössze, – ha Ön nem mondta volna róla, amit mondott, tán megpróbálnék véleményt mondani róluk, de így nem lehet. Egy állítólag olyan nagy költőt néhány véletlenül elének került versből nem lehet megítélni. Fordítást, kérem, jó fordításokat, ezt ismételhetem csak folyton” – hangoztatta Kerr, miután kiderült a beszélgetésből, hogy elég keveset tud a kortárs magyar költőkről.^{1 5} (Ehhez hozzátehetnénk, hogy az átköltésekből is sokkal inkább az utánköltő ítéltető meg, mint az eredeti alkotás szerzője.) Az Alfred Kerr által óhajtott jó fordítások éppúgy vártak magukra, akárcsak a nagyobb szabású német nyelvű Ady-kötet.

*

A Jung Ungarnéhoz hasonló misszióra vállalkozott a magyar költészet német nyelvű propagálásában az erdélyi szászok magas színvonalú folyóirata, a Brassóban megjelenő *Die Karpathen*. Vörösmartyn, Petőfin, Aranyon és a népköltészetten kívül több egészen új, élvonalbeli magyar költőt tolmácsolt a lap német (elsősorban magyarországi német) olvasóközönsége számára. A havonként kétszer megjelenő tartalmas füzetekben hamarosan Ady Endrével is találkozunk az akkori magyar költészetből, helybeli költők, a segesvári Hermann Roth s a brassói

^{1 5} Világ 1913. máj. 25. 123. sz. Olvasható ugyanez a riport a *Berlini Magyar Revü* c. folyóiratban is, amely egy éven át jelent meg magyarul 1913-ban, I. évf. 5. sz. 97–101. Szerkeszti Brázay Emil, Atlantik-Verlag, Berlin. Itt a riporter neve is szerepel: „Lejegyezte Pór Leó.” Alcíme: *Mit tudnak az irodalmi Magyarországról külföldön*. Az Adyra vonatkozó nyilatkozat kissé eltérően így szól: „Ady Endre a Róbert által említettek között volt. [Róbert Jenő a berlini Hebbel-Theather egykori igazgatója, aki – mint az interjúból megtudjuk – valamikor korábban tájékoztatta Kerrt a kortárs magyar irodalomról.] Olvastam is néhány versét. Rendkívül erős talentumot sejtettem ki belőle.”

Eduard Schullerus és Egon Hajek utánköltései révén.¹⁶ Említsük meg dicséretükre, hogy Schullerus négy verse között ott van a *Proletár fiú verse*, a *Havasok és Riviéra*, *A magyar Messiások*, amelyeket ő tolmácsolt először, a negyedik verset pedig (*Egy régi-régi fűz*) csak az ő fordításában publikálták idáig németül. Hajek is olyan verseket választott (*Rózsáliget a pusztán*, *A tüzéves Éva*), amelyeket azóta senki sem fordított le, s csak a harmadik versének van több későbbi átköltése is (*Szellő esti imádság*). Az újraköltések után hosszabb ismertetés is olvasható Ady Endre költészetéről Ignótus nővérének a tollából, aki több ízben szerepelt a lapban mint budapesti munkatárs. Később hiába keressük Ady nevét, a háború kezdetekor ellenben militarista szellemű versek lepték el a korábban egészen más irányt képviselő folyóiratot. Egon Hajek is írt ilyeneket, sőt közöltek egyet Alfred Kerr tollából is, amely előbb a Panban jelent meg, onnan vették át valószínűleg. Mint a folyóiratról készült disszertációban olvashatjuk: „... az utolsó füzetekben háborús dalok és cikkek álltak, egy háborús krónika is, közvetlenül olyan tanulmányok mellett, amelyekből még a legközelebbi múlt

¹⁶*Die Karpathen*. Halbmonatschrift für Kultur und Leben. Herausgegeben von Adolf Meschendörfer, Kronstadt-Brassó. Az első szám 1907. okt. 1-én, az utolsó 1914. szept. 15-én jelent meg. A brassói költők, E. Schullerus és E. Hajek gyakran szerepelnek utánköltések mellett saját költeményeikkel is, a segesvári H. Roth nevével később nem találkoztam a lapban. (A folyóirat közölte a munkatársak illetőségi helyét.) Roth utánköltése *Sie kommt nicht* címmel (*Nem jön senki*) már 1909. júl. 15-én megjelent (II. évf. 20. sz. 585.); a többi 1911. máj. 1-én (IV. évf. 15. sz.) a következő címen: *Schneegebürge und Riviera* (453.), *Lied des Proletariersöhnes* (453–454.); *Eine alte-alte Weide* (454.) és *Die magyarischen Erlöser* (454.), ezek Schullerus átköltései; a *Rosenwald auf der Heide* (454. p.), *Die zehnjährige Eva*, *Mildes Abendgebet* (455. p.) Hajekéi. Írt a folyóiratba a Jung Ungarnból ismert Leo Greiner is több ízben, lakóhelye Zeiden, magyarul Feketehalom, Erdélyben. Érdekesség még a szép számú magyar vers tolmácsolásánál, hogy Vörösmarty és Arany neve változatlanul is előfordul, azaz családi nevük után áll a Mihály és a János név, jelölül annak, hogy az utánköltők a magyar irodalomban is otthon voltak, s e gyakran olvasott nevekre magyarul is rájárt a tolluk. Néha azért őket is „lefordították”, többi költőnk viszont következetesen Alexander Petőfi, Andreas Ady, Desider Kosztolányi stb. lett a folyóiratban. – Turóczi-Trostlernek rossz véleménye volt ezekről az Ady-utánköltésekről: „A formafelbontás formafelhígítássá lesz néhány alkalmi fordítónál” – mondja rólok. „Az eredetiek színét megfakítják, a ritmust meglassítják, s a nyelvet a maguk közérthető, elvontan fakó, mindennapi nyelvére fordítják...” (i.h.)

beszélt, amely már időszerűtlenné vált. Így Meschendörfer elhatározta, hogy a Die Karpathen megjelentetését leállítja.”¹⁷

*

Ugyancsak a háború előtt, majd alatt tűnt fel Ady Endre neve két újabb német utánköltés-antológiában (de csak egy verssel). A kötetek Temesvárott, a délmagyarországi németiség nagy központjában jelentek meg. Itt a Bánátban élt, és a jelek szerint magyar dzsentrivé alakult családból származott a szerzőjük, Alexander v. [von] Joanovich, illetve a három évvel később kiadott magyar című kötet szerint szentandrászi Joanovich Sándor. Valószínűleg anyanyelvi szinten beszélt németül, s nevéől ítélve délszláv származású lehetett, legalábbis a névadó ágon. *Gedichte und Uebersetzungen* c. első kötete 1912-ben jelent meg.¹⁸ A későbbi kötet címe *Költemények és fordítások*, s a borítólap szövege: „A tiszta jövedelem háromnegyed részben hadsegélyező célokra, egy-negyedrészében a temesvári vöröskereszt javára fog fordíttatni.” A hadsegélyező célokra fordítandó összeg nagysága mutatja, hogy ez a dilettáns költő nem tartozhatott a határozottan háborúellenes Ady Endre föltétlen tisztelői közé. Csak *A Halál rokonának* a fordítása van a két kötetben. Teljesen igaza volt Turóczy-Trostlernek, amikor az első kötetet bírálva „szembetűnő dilettantizmus”-t, „korlátlan nyelvi tájékozatlanság”-ot, „a távlat s az értékelni tudás teljes hiányá”-t olvastat rá a szerző fejére. (Úgy látszik, a második kötet nem került a kezébe.) „Még jó – írja –, hogy csak egy versnek jutott az a szerencse, hogy kifosztottan és visszájára fordítva foglalhat helyet tizenkettedrágú mesteremberek társaságában.”¹⁹ Talán azért Kiss Józsefet és Ábrányi Emilt nem sorolta e mesteremberek közé, valamint a messze múltból idevetődött Kisfaludy Károlyt sem. De valószínűleg közjük számította Turóczy-Trostler a négy verssel is megtisztelt Szabolcska Mihályt, az akkori temesvári református lelkészt. Hozzá hasonlóan négy verssel

¹⁷ Heinz Schullerus: Adolf Meschendörfers siebenbürgische Zeitschrift „Die Karpathen” 1907–1914. Marburg, 1936. 136. A folyóirat költőiről még részletesebben: i. m. 86.

¹⁸ Gót betűs kötet puha fedőlappal, 70 lap. A temesvári Heinrich Reif könyvnyomda adta ki. Tartalomjegyzéke nincs. Az Ady-vers, *A halál rokona* (kis h-val), utána *Ich bin verwandt mit dem Tode*. Uebersetzt von Alexander Joanovich.

¹⁹ Turóczy-Trostler: i. m. 117.

szerepel a válogatásban Jörgné Draskóczy Ilona, aki 1899-ben Szabolcska buzdítására kezdett verseket írni. Joanovich nagyra értékelhette a költőnőket, mert Erdős Renée-től is átültetett németre két verset és NiameSSyné Manasz Margittól egyet. Szerepel még egy-egy verssel az idősebb nemzedékből a költő-zeneszerző Zichy Géza; az egyik bánáti lap társszerkesztője, Gáspár Imre és Somló Sándor, aki 1902-től a Nemzeti Színház igazgatója volt. Helyet kapott a válogatásban egy utánköltés erejéig az Ady-kortárs, de a konzervativizmusnak az öregeknél is jellegzetesebb képviselője, Kiss Menyhért is.²⁰

Ez a kötet (néhány későbbi antológiával együtt) iskolapéldája annak, milyen kevésbé tudja a kortársak nagy része elbírálni, hogy mire érdemes felhívunk költészetünkben az idegen anyanyelvűek figyelmét, mire nem. Azzal viszont minden dilettantizmusa ellenére láthatóan tisztában volt Joanovich, hogy egy más nyelvű vers lényegében új alkotás: amit ő ír németül, az már nem a magyar költők verse, hanem az övé. Nem a helyükre tehető, hanem csak melléjük mint utánköltés. Éppen ezért *két nyelven közölte a verseket*, éspedig először a magyar verset költőjének a nevével, azután az újraköltést a saját maga neve alatt. Ezt a gondolatot ad absurdum vitte, közzétéve a kötetben saját tizenegy magyar versét is, amelyeket németre, és saját négy német versét, amelyeket azután magyarra költött át.

A második kötetben a versek száma is, a kiválasztott szerzők száma is megnőtt, de Adytól 1915-ben sem óhajtott többet felvenni Joanovich, mint korábban. Mit is kerestek volna újabb Ady-versek az újonnan felvett költők, a már csak az irodalmi lexikon kis címszavaiban élő Vértessy Gyula, Mérei Adolf, Szávay Zoltán és a még lexikonban sem élő Fürt Margit és Stimm Adolf versei mellett? Jobban megfelelt a szerző és olvasói konzervatív ízlésének, hogy míg Kiss Menyhért verseinek utánköltése egyről ötre emelkedett, Adytól maradt az egyetlen, az egész addigi Adyt nézve korántsem legjellemzőbb és legfontosabb *A Halál rokona*.

*

Joanovich első kötete után, 1913 októberében lépett fel utánköltéseivel a déli országszélel ellentétes végeken Ady lelkes híveként a szepességi Késmárkról származó Friedrich Lám, azaz magyarul Lám

²⁰ A második kötet „nyomtatott Uhrmann Henrik könyvnyomdájában” Temesvárott 1915-ben; az Ady-vers két nyelven a 128–129. —

Frigyes. Ezek a versei a késmárki *Karpathen-Post* c. hetilapban láttak nyomdafestéket, amelynek a célja (a fejléc szerint) közgazdasági, társadalmi és turisztikai érdekek elősegítése volt.²¹ A gótbetűs lap tárcákat is közölt a címlap alsó felén kezdve. Itt jelent meg Lám lelkes hangú írása Adyról és a korabeli magyar líráról, s a következő számban ugyanezen az előkelő helyen a négy utánköltés. „Magyarországon néhány év óta irodalmi forradalom tombol” – mondja Lám, s maró gúnnyal beszél a századelő konzervatív költőiről, majd leszögezi, hogy „a forradalmárok vezére: Ady”.

A következő számban egy-egy figyelemre méltó bevezető mondatot írt Lám az utánköltései elé, mentegetve magát előljáróban, mennyire sajnálja, hogy Ady verseit „meglehetősen döcögő fordításokban kell” átnyújtania. „A következő költeményben a szocializmus közeledését hirdeti” – írja tovább. Következik a *Der rote Wagen auf dem Meere (Vörös szekér a tengeren)*, amelyet azóta senki sem próbált meg németül újraköltöni. „A következő költemények sovinizmusellenes, haladó-demokratikus versciklusához tartoznak” – mondja az *An den Ufern der Theiß (A Tisza-parton)* és az *Auf der Hortobágyer Haide (sic!)* (*A Hortobágy poétája*) bevezetéseként s egy dicséző mondatot tesz a *Meine Mutter (Az anyám és én)* elé is. Végül megállapítja: „Írányzatával még mindig nem békültek meg ma sem, . . . de a demokratikusan gondolkozó közvéleményben már övé a győzelem.”²²

*

A háború kitörésekor ismét megjelent egy antológia a délmagyarországi németiség körében, ezúttal nem Temesvárott, hanem Nagybecskerekben. Szerzőjéről Turóczi-Trostler lakonikus rövidséggel újra megállapította, hogy „tipikus dilettáns”. Az antológia címe: *Moderne ungarische Dichter*, szerzője Brájjer Lajos.²³ A száz lapot kitevő

²¹ „Verantwortlicher Redakteur Karl Bruckner. Eigentümer und Herausgeber: Paul Sauter.” A kis vidéki város lapjának 1913-ban már a 34. évfolyama jelent meg, ami azt mutatja, hogy a cipszer városok polgárosult lakossága már régóta elég művelt és elég jómódú volt ilyen lap fenntartásához.

²² A cikk, illetve az utánköltések az 1913. okt. 2-i (40. sz.) és az okt. 9-i (41. sz.) lapjain jelentek meg.

²³ *Moderne ungarische Dichter ins Deutsche übersetzt von Dr. Lajos Brájjer*. Verlegt bei Fr. Paul Pleita, Nagybecskerek, 1914. (Ma: Zrenjanin Jugoszláviában.)

könyvecske előszavából kiderül, hogy a szerző első kötete *Ungarische Dichtungen* címmel Lipcsében jelent meg 1906-ban, ez már a második műve. A kiválasztott költőkről (Adyval együtt harmickettő) első pillantásra elmondhatjuk, hogy kevesebb több lett volna. Igaz ugyan, hogy nagy részük csakugyan a modern magyar költők közé tartozott, s az is igaz, hogy Ady szerepel a legtöbb (6) verssel, utána Szilágyi Géza, majd Dutka Ákos következik (5 és 4 verssel), de ott van pl. a modernnek éppen nem nevezhető Szabolcska is két verssel, Ábrányi szintén kettővel, és ott az (ekkor már) erősen konzervatív szellemű verseket író Kozma Andor s az a Szirbik Antal is, aki „1912-ben hadat üzent a Nyugatosoknak”, 1915-ben pedig Adyt támadta meg egy elképesztően ostoba pamfletben, s akinek „kezdetleges írásait naiv konzervativizmus és dilettáns forma jellemzi”.²⁴

A bevezetést Fred H. [Heller?] osztrák költő írta. Elismeréssel nyugtázhatjuk, hogy nemcsak kiemelte Ady nevét ebben a bevezetésben, hanem láthatólag meg is érzett valamit művészetének újdonságai-ból. Említsük még meg Brájjer érdemeként, hogy a *Vér és arany* kivételével csupa olyan verset ültetett át németre, amelyeket később ritkán, inkább csak az újabb kötetekben kíséreltek meg németül tolmácsolni, s hogy ő fordította le először (és 1962-ig egyedül) az *Álmodik a nyomor* című verset. A vállalt feladat azonban meghaladta az erejét. „Brájjer – olvassuk az egykorú recenzióban – . . . nincsen híjával az idegen költői művekbe való beleérzésnek, de hiányzik belőle az a nyelvi virtuozitás s a tisztán formai technikának olyan készsége, mely éppen az újabb német műfordítói hagyományban valósággal törvényszerű követelménnyé fejlődött. . . Brájjer jó megértője a magyar eredetieknek, de nincs teljesen birtokában a német költői nyelvnek.”²⁵ A t-r. jelzésű recenzens is Turóczi-Trostler volt, de öt évvel később, az Ady-átköltésekről szóló tanulmányában már sokkal erőteljesebb kifejezésekkel mondta el ugyanezt: „Nyelvben legalább néhány évtizeddel maradt el a fejlődéstől, s bátran a magyar költészettel házaló néhai derék Kertbeny kortársának tarthatnók, ha kötetén nem volna rajta az évszám.” „A verscímeiken, néhány jelzőn, képen, hasonlaton s gesztuson kívül alig

²⁴ *Magyar Irodalmi Lexikon*. Bp. 1965. III. 256. – Szirbik 1915-beli Ady elleni otromba támadásának témája Ady és Rákosi Jenő zavaros „összehasonlítása” „a fiziológia szögéből nézve”. (Szirbik Antal: *A legmodernebb esztétika*, Bp. é.n.)

²⁵ A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke EPhK. 1914. 328.

emlékeztet valami Adyra . . . tájékozatlanság és tehetetlenség minden költői formaproblémával szemben. . .”²⁶

*

A háború alatt nemcsak magyar kötete nem jelenhetett meg Adynak, a német újraköltők sem jelentkeztek a verseivel. Csak 1918-ban, A halottak élénél egy időben közölte két német nyelvű antológia is néhány verse újraköltését.

Somló Károly *Ungarische Lieder*²⁷ című kötetének egyetlen Ady-versével kapcsolatban engedékenyebb Turóczi-Trostler, mint a két dél-magyarországi dilettánszal szemben: „Egy harmadik, formában és ízlésben iskolázottabb fordító, Somló Károly legalább nyelvben közelíti meg Adyt egy kevéssé problematikus versén keresztül.” Lehet, hogy erre az egyetlen versre²⁸ áll ez, de Somló ízlésbeli iskolázottságát – a kötet válogatását látva – erősen kétségbe kell vonnunk. Annál még a két elmarasztalt kötet válogatása is jobb. Hiszen Somló kötetének majdnem a fele (76 versből 34) Szabolcska-vers utánköltése! Utána következik hét verssel Gyóni Géza. Kiss Józsefnek és a mai irodalmi lexikonunkból már kihagyott Dóczy József nótaköltőnek²⁹ van még négy-négy verse; további hat költőnek kettő-kettő; tizenötnek pedig (köztük Adynak, Babitsnak, Kosztolányinak és – többek között – Turóczi-Trostler Józsefnek) egy-egy költeménye a Somló-féle utánköltés-kötetben. Még akkor sem fogadható el ez a válogatás, ha a címnek megfelelően szigorúan csak a dal műfajába besorolható verseket keresett a szerző. Turóczi bírálataánál ezért találóbbrak érzem Németh Andor gúnyoros hangú „értékelését”, aki az addigi Ady-átköltéseket összegezve ezt írja róla a bécsi magyar emigráció egyik lapjában: „Mellesleg említtem Somlyó

²⁶ Turóczi-Trostler: i. m. 117. Az Ady-versek Brájjer átköltésében: *Ich bin der Sohn des Nordes (Északi ember vagyok)* 12–13.; *Will dich nur sehen (Csak látni akarlak)* 14.; *Blut und Gold (Vér és arany)* 15.; *Die versunkenen Wege (Az elsüllyedt utak)* 16.; *Alpen und Riviera (Havasok és Riviéra)* 17.; *Das Elend träumt (Álmodik a nyomor)* 18.

²⁷ Teljes címe: „*Ungarische Lieder. Ein Reigen von Gedichten zeitgenössischer ungarischer Dichter. Aus dem Ungarischen ins Deutsche übertragen von Karl Somló.*” Bánóné (i. m. 116.) tévesen „eine Regie”-t írt az alcímben, s ezt átmásolta Erdély M. a szakdolgozataiba is (i. m. 7.).

²⁸ *Herzen (Szívek messze egymástól)* a kötet 53. lapján.

²⁹ Dóczy Józsefről lásd Gulyás Pál: *Magyar trók élete és munkái*. Bp. 1940. VI. 11–12.

Károly szeszgyári igazgató urat, aki Kiss József, Vajda János, Komjáthy, sőt Szabolcska fordítása mellett Ady átültetésére is vállalkozott.”³⁰

Az utánköltések nyelvét egyébként a kötet Leo Hellertől származó előszava is dicséri, egy osztrák költő, Franz Xaver Kappler szavait idézve: „A fordítások – és jól fordítani nehezebb, mint verset költeni – hallatlanul ügyesek és szerencsések, hangulatosak és sok van bennük az eredetinek a színéből...”³¹ Turóczi külön cikkben is foglalkozott a kötettel, s jelent meg róla német recenzió is a *Der Gral* című lapban.³²

*

Mint költői teljesítmény is nagyobb figyelmet érdemel, mint válogatás is feltétlenül jobb Horvát Henrik antológiája, amely harminchat költő verseit mutatja be.³³ Néhány észrevételünk azért itt is lehet a

³⁰Németh Andor: *A német Ady*. Bécsi Magyar Újság, 1921. nov. 20.

³¹*Ungarische Lieder*, 7–10. Einleitung.

³²Trostler József: *Somló, Karl: Ungarische Lieder*. EPhK. 1919. jan. – máj. 43. évf. 1–5. 141. – Salyámosy Miklós: *Magyar irodalom Németországban 1913–1933*. (Modern Filológiai Füzetek 17. sz.) Bp. 1973. 102. említi a *Der Gral* O. K. jelű recenzióját (1918/19. 1–2. sz. 71–72.).

³³*Neue ungarische Lyrik in Nachdichtungen von Heinrich Horvát*, München, 1918. Georg Müller Verlag. A 254 lapot kitevő kötet 2000 példányban jelent meg. A benne levő 13 Ady-vers utánköltése: *Der Caesar mit dem Eberkopfe (Harc a Nagyúrral)* 3–4.; *Das ungarische Brachland (A magyar Ugaron)* 5.; *Wehklagen unter dem Lebensbaum (Strás az Élet-fa alatt)* 6.; *Adam, wo bist du? („Ádám, hol vagy?”)* 8.; ezek korábban megjelentek a Jung Ungarnban is (lásd a 12. sz. jegyzetet), illetve a *Das ungarische Brachland* még négyszer: a kötetről szóló recenzióban (lásd a 37. sz. jegyzetet), majd 1945 után: *Die Lyra des Orpheus*, Lyrik der Völker in deutscher Nachdichtung. Gesammelt von Felix Braun. Paul Zsolnay Verlag, Wien, 1952. 928. p.; *Die eroberte Heimat. Hundert Jahre ungarische Dichtung*. Globus Verlag, Wien, 1952. 33. p.; *Ungarn erzählt. Ein Einblick in die ungarische Literatur*. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin, 1954. 50. p. – Előbb a Bethge-féle antológiában (lásd a 3. sz. jegyzetet) jelent meg a *Die weiße Frau (A vár fehér asszonya)* 9.; *Herbst (Elillant évek szőlőhegyén)* 13.; *Im Herbst (Három őszi könnycsepp)* 14.; a második közülük még a *Pester Lloyd*-ban is 1919. jan. 27-én, az Ady-nekrológ mellett és 1939. jan. 29-én r. sz. 1. p. a huszadik halálévforduló alkalmával; a Neues Wiener Journalban 1919. febr. 2. 9070. sz. 8.; a harmadik pedig az

válogatást illetően. Vajon volt-e csakugyan ilyen sok bemutatandó költőnk az új magyar lírából? Vajon csakugyan fontos-e dokumentálnia az első komoly német nyelvű utánköltés-gyűjteménynek, hogy van nálunk egyebek között egy Schack Malvine és egy Szalay Euphrosyne nevű költő is, ha Adytól csak tizenhárom versre van hely? A mindenkit bemutatás egy a hazai nagyközönség számára készülő antológiának lehet célja. Ott még az is indokolható, hogy a nagy költők, akiknek az önálló kötetük úgy is mindenki olvassa, viszonylag kevés verssel szerepelnek, hogy a kisebbek közül is minél többen helyet kaphassanak. Külföldön azonban sokkal jobb az a válogatás, amely csak az igazán nagyokat mutatja be, de azokat alaposabban. Nem valószínű, hogy Horvátnak jobban tetszettek a felvett kis költők kiválasztott versei, mint azok, amelyek Adytól kimaradtak. Ennél bizonyára jobb ízlése volt. Nyilván be akarta mutatni a nagyok mellett a sok kis kortárs költőt is. Ezt a törekvést érzem vitathatónak. Úgy látom azonban, hogy van méltatója, akinek velem ellentétben éppen a nagy sereg költő felvonultatása tetszett: „Horváth Henrik kötete mind terjedelmével, mind válogatásával impozáns teljesítmény: 36 költő 132 verssel. Ebből több mint a fele, számszerint 69 származik a kor vezető vagy jelentős költőitől.”³⁴ Bár származott volna mind a 132 vers tőlük, s bár lenne a 36 helyett inkább csak a 14–15 „vezető vagy jelentős” költő képviselve az antológiában! Szerintem akkor sokkal impozánsabb teljesítmény és még ma is sokkal használhatóbb lenne ez a válogatás. Örüljünk, ha sikerül néhány igazán nagy költőnk nevét bevésnünk ilyen antológiák segítségével a külföldi olvasók emlékezetébe.

Az utánköltő ízlése szerinti válogatásra így is bőven volna lehetőség. Horvát ízlésére, illetve költői egyéniségére itt is bizonyos fokig fényt vet, hogy Ady nála csak második lett versei számát tekintve (Kiss Józseffel együtt), mert Babitstól 15 verset tolmácsolt. Valószínűleg igazza volt Hatvany Lajosnak pár évvel később az első német Ady-kötet vitájában: „Horvát Henrik a maga parnasszista és classicista lényének

említett 1977-i ünnepi kiadványban (4. sz. jegyzet). Ugyanott megjelent még 1977-ben (23. és 74. p.) ebből az antológiából *Der Christus-märtyrer (A krisztusok mártírja)* 11. és a *Grabeswacht (Az asszony jussa)* 15. A Pan című berlini folyóiratban és a Független Magyarországnak is megjelent még korábban (lásd a 11. sz. jegyzetet) a *Weil du mich liebst (Mert engem szeretsz)* 10. Végül csak ebben az antológiában található Horváttól az *Auf neuen Wassern (Új vizeken járok)* 7.; *Katrine in der Messe (Kató a misén)* 12. és *Im Eliaswagen (Az Illés szekerén)* 16.

³⁴ Salyámosy: i. m. 16. p.

egész berzenkedésével olvasta Ady Endrét.” Első találkozásukkor, írja Hatvany, naphosszat ültek együtt Horváttal, s ő iparkodott közös olvasás útján „hozzátörni a Rilke halk, suhanó rigmusán művelt nyelv-művész Ady robajos, robogó verséhez. Sajnos, kevés eredménnyel. Horvátnak Ady érzés-, gondolat- és formavilága idegen marad.” „Se idő, se tér – fűzi még hozzá Hatvany –, hogy Babits, Kiss József, Kosztolányi, Tóth Árpád lényéhez oly melegen odasimuló, mindenben congeniális fordítójának Ady-fordításait sorra vegyem s kimutassam a strófáról-strófára feltátongó discrepantiákat.” „... abban a legrepresentatívabb anthológiában, melyet Horvátnak köszönünk, csak épp a legrepresentatívabb magyar költő, csak épp Ady Endre nincs a maga indulatos erejű komoly-komor páthoszában képviselve.”³⁵

A magyar recenziók mellett német visszhangról is számot adhatunk. Fred Heller a Neues Wiener Tagblattban foglalkozott a kötettel, s annak alapján az újabb magyar költészet „kiemelkedően legerősebb jelenségének” Ady Endrét nevezte.³⁶ Ugyancsak Adyt állította költészetünk élére a Neues Wiener Journalban h. m. aláírással megjelent recenzió. Ez a cikk közölte a kötetből *A magyar Ugaron* utánköltésének a szövegét is.³⁷

Nem sokkal Hatvany vitacikke előtt foglalkozott Horvát antológiájával és a benne levő Ady-utánköltésekkel neves műfordítónk, Mohácsi Jenő is. Nem olyan erős fogalmazásban, mint Hatvany, de hasonló felfogásban beszélt ő is Horvát utánköltéseiről, leszögezve, hogy „Ady Endre géniuszát versei eddigi átköltéseiből. . . sajnos, éppen csak hogy megsejteni lehet.” Ő is úgy látja, hogy Horvát inkább Babitsot és Kosztolányit tudja átkölneni németre, az a költészet „az ő hangja”. Szerinte az Ady-utánköltésekről „az érdeklődő olvasó . . . megállapítja majd, hogy igen szép, igen különös költemények, – de nem Ady Endre költeményeire mondja majd, hanem a Horvát Henrik igen finom, néha egészen erős átköltéseire. De hol marad még mindig, még ezektől is Ady Endre?!” Itt elérkezik Mohácsi Jenő is a már érintett – szerintem: sarkalatos – elvi kérdéshez, hogy az utánköltés, a „műfordítás” nem lehet azonos az eredetivel, nem helyettesítheti azt. Horvát Henrik is csak Horvát-verseket (utánköltéseket) írhat, Ady-versek csak Ady eredeti alkotásai lehetnek. Mohácsi dicséri példaként a *Harc a Nagyúrral*

³⁵ Hatvany Lajos: *A német Ady-antológia*. Nyugat 1922. márc. I. 368–370.

³⁶ Fred Heller: *Neue ungarische Lyrik*. Neues Wiener Tagblatt 1919. ápr. 28. 118. sz. 2–3.

³⁷ h. m.: *Die moderne ungarische Dichtung. Eine lyrische Anthologie*. Neues Wiener Journal, 1919. jún. 19. 9205. sz. 9.

fordítását: „... megvan benne minden, amit csak kicserzeni lehet a német nyelvből. De még mindig csak átültetés. Még mindig nem Ady ez, mert nincsen magyarul, hanem németül van.” Hozzáteszi még, hogy a német nyelv körülbelül húsz százalékkal „körülményesebb”, mint a magyar, azaz ugyanannak a tartalomnak németül mindig egy kicsit hosszabb szöveg felel meg, mint magyarul. Ebből következik, hogy a tartalmi és formai hűség követelménye összeegyeztethetetlen. (Az utóbbira nincs is szükség, ha az utánköltést új alkotásnak tekintjük.) Az is kiderül Mohácsi szavaiból, hogy az ellen nem lenne kifogása, ha ez a szükségképpen eltérő, mert más nyelvű költemény olyan költő alkotása lenne, akinek a nagysága legalább is megközelíti Adyét, vagy azonos vele. Azt mondja ugyanis, hogy ami benne van ebben a német nyelvű utánköltésben, az „horvátosan” van benne, „ami ebben az esetben még nem teszi azt, hogy baudelairesen vagy hogy riikésen”. Ezek után fölveti – nem először s nem is utoljára – a művészi prózafordítás (a szó igazi értelmében vett műfordítás) gondolatát: „De ha le nem fordítható Ady Endre eredeti formájában, ha nyelvének zenéje csak magyarul hangzik úgy, ahogy azelőtt magyar költő zenéje soha nem hangzott, akkor miért nem lehetne lefordítani prózában. A franciák mindig így fordítanak. . .”

„Horvát Henrik a legjobb német fordítónk. Ha ő nem, akkor hát – fejezte be cikkét Mohácsi – ki fordítsa németre Ady Endrét? Franyó Zoltán netalán? ”³⁸ Még ugyanebben az évben megjelent az első önálló Ady-kötet németül, amelynek Franyó volt az egyik átköltője. (Mohácsi – mint cikkéből kiderül – tudott az előkészületekről.) Megjelent azonkívül az Ady-kötet szerkesztőjének, Hatvany Lajosnak egy másik önálló német kötete is, amelyben először valósult meg a Mohácsi által felvetett elgondolás, de követésre, sajnos, nem talált: szép számú Ady-vers prózafordítását találjuk benne. Ezzel a két kötetrel itt – kitűzött céloknak megfelelően – nem foglalkozom: velük új korszak kezdődik Ady Endre német nyelvű átköltésében.

*

Tekintsük át végül összefoglalóan, hogy mely versek juthattak el Ady életében a magyarul nem tudó olvasóközönséghez a harminckilenc – nagy költőkhöz általában nem mérhető, sőt többnyire elfogadhatat-

³⁸ Mohácsi Jenő: *Ady Endre a világirodalomban*. Napkelet, 1921. 13. sz. 760–761. (Ez a Napkelet félhavi folyóirat volt Cluj-Kolozsvárott, főszerkesztője Paál Árpád, szerkesztői Kádár Imre és Ligeti Ernő.)

lanul gyenge – német nyelvű utánköltés segítségével. (Összesen harminchat Ady-versről van szó, közülük hármat két ízben is átköltöttek.) Az Ady-kötetek és ciklusok sorrendjében következőképpen oszlanak meg ezek a versek:

Az *Új versekből* tízet választottak ki az utánköltők, és pedig a *Léda asszony zoltáiraiból* kettőt, *A magyar Ugaron* és a *Szűz ormok vándora* ciklusból négyet-négyet.

A *Vér és arany* kötetből valamivel többet olvashattak a német verskedvelők. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a tizenhárom átültetett versből nyolc az első ciklusból való, s hogy a cikluscímet adó *A Haldí rokonát* kétszer is lefordították; a következő két ciklusból viszont csak egy-egy verset fedezhetünk fel az utánköltések között. A pénz-versek közül is csak hármat választottak ugyan, de az egész kötet címadó versét, a *Vér és aranyt*, valamint a forradalmi fenyegetéssel kicsengő *Havasok és Rivierát* két-két átköltő is megkísérelte németül megszólaltatni. Érdekes, hogy a Léda-versek itt egészen kimaradtak. Az utánköltők többségének az érdeklődése, úgy tűnik, nem egyezett meg a „csak Politika és Szerelm”-re hangsúlyt tevő Adyéval. A teljes Adyból (Lám és a brassóiak kivételével) ők inkább a „dekadens” vonásokat ragadták ki.

Az *Illés szekerén* versei közül összesen négy került be a harminchat közé: a Léda-versekből és az istenes versekből kettő-kettő. Teljesen néma maradt németül a kötet többi öt nagyszerű versciklusa!

A *Szeretném, ha szeretnének* kötet nyolc verssel szerepel ugyan (két-két verset tolmácsoltak *A Hágár oltára*, *A Jövendő fehérei* és az *Áldott, falusi kód* ciklusából; egy-egy költemény képviseli *A vén komornyik* ciklust és az istenes verseket), de azért három ciklus itt sem jutott szóhoz.

Végül *A Minden-titkok verseiből* már csak egyetlen szerelmi költeményt választottak.

Az 1907-i Ady-kötet első ciklusának aránytalanul bő szerepeltetésén kívül azt állapíthatjuk meg, hogy a többi vers viszonylag egyenletesen oszlott szét az első négy kötet és ciklusai között. *Az életmű második részének azonban nem akadt tolmácsolója Ady Endre életében.* Ez az aránytalanság mindmáig jellemző a német nyelvű Ady-utánköltések egészére, valamint az is, hogy a politikus költő hosszú ideig alig szólalhatott meg németül, ha a hatvanas évek óta bizonyos fokig módosult is már ez a kép.

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy az Ady életében készült utánköltések sem kis számuknál fogva, sem színvonaluk és a válogatás miatt nem voltak alkalmasak arra, hogy Ady Endrét a külföldi versolvasóknak legalább egy részéhez eljuttassák, s hogy felhívják a figyel-

met a magyar költészet óriására. Ezeknek az utánköltéseknek az alapján nem ismerhette fel, de mégcsak nem is sejtette meg a külföld Adyban a kor egyik legnagyobb költőjét. Hogy ez a felismerés Ady korában elmaradt, és hogy igazában még ma is várat magára, azért a tolmácsolóktól kezdve a kiadók vállalkozási kedvén keresztül az olvasók fogékony-ságáig sok minden „elmarasztható”, csak éppen Ady Endre költészete nem. Mag hó alatt ez a költészet a nagyvilág számára még most is, hiszen igazai még ma is sokféle sarjadásra várnak, építésre kész köveit még sokféle használhatnák, sok pazar ígéje, pl. háború-ellenes költészete, visszhangra találhatna szerte a világon.

BODOLAY GÉZA

RIDENTEM FERIENT RUINAE

EGY JUHÁSZ-MOTTÓ MAGYARÁZATÁHOZ

Juhász Gyula ezzel a mottóval küldte 1910. november 25-én a Nyugat szerkesztőségének „verssel zörgető” levelét (Kritika, 1979/8.). Mint ismeretes, Juhász Gyulát életében sem a sors, sem a Nyugat szerkesztősége nem dédelgette, de – meg kell mondanunk, – még a költőtárs-barát Babits Mihály sem tett érte annyit és főleg akkor, amennyit és amikor tehetett volna.

Így jó félével Szakolcára való költözése előtt *nevető* (*ridens*) kedvében lehetett-e a költő, amikor 1910-ben a Nyugat mindössze egy versét közölte?

A latin idézet magyarzásának megkísérlése előtt korrigálnunk kell Nemeskéri Erika félreértett fordítását: „*A derűset a vereségek megölik*” (Kritika, 1979/8., 16. l., 93. j.) *Ridentem ferient ruinae* valójában a.m. „mosolyogva fognak sújtani a romok”. Juhász Gyula költői és egyben filológusi játékossággal tréfál, sztoikus bölcsnek bizonyul: derűsen nevet, ha a Nyugat nem fogadja el verseit. „Sebaj, valahogyan csak lesz; ha ez a vers most jön: életkedvem is megjön és önbizalmam vele. Ha nem: akkor sem pusztulok el.”

A fenti sorokból egyértelműen kiderül, Juhász Gyula megint csak reménytelennek érzi, hogy bebocsáttassék a Nyugat kapuján. De kihez forduljon segítségért? Az élők között, akik segíteni is tudnának, igen csekély a választék. Segítőszándék nem kecsegteti sem a barátok, sem a hivatalos irodalom képviselői részéről. Héra Zoltán *Alázat és önértet* c.